

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

В статті досліджено основні тенденції зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств. Проаналізовано показники зовнішньої торгівлі України за 2012–2016 рр. Здійснений аналіз зовнішньої торгівлі Хмельницької області та визначено основні зміни, які відбулися в її структурі за останні роки. Досліджено географічну структуру зовнішньої торгівлі та напрямки її розвитку після втрати традиційних для України ринків збуту. Визначено основні перешкоди для здійснення ефективної ЗЕД вітчизняними суб'єктами господарювання.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність підприємства, зовнішня торгівля, експорт, імпорт, структура торгівлі, економічна безпека.

KRYMCHAK L. A., HAVLOVSKA N. I.
Khmelnitsky National University

CURRENT CHALLENGES FOR ECONOMIC SECURITY OF EXTERNAL ECONOMIC ACTIVITY OF DOMESTIC ENTERPRISES IN TERMS OF ENVIRONMENTAL TRANSFORMATION

The article is devoted to the study of main trends of external economic activity of domestic enterprises. The indicators of foreign trade of Ukraine for 2012–2016 years have been studied in the article. The analysis of foreign trade of Khmelnytsky region have been done in this article. The main changes of the structure of foreign trade in recent years have been determined. The geographical structure of foreign trade and the main areas of development after the loss of traditional Ukrainian markets have been investigated in this research. The main obstacles for effective implementation of external economic activity of domestic enterprises have been identified.

Keywords: external economic activity, foreign trade, export, import, structure of trade, economic security.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції зовнішньоекономічної діяльності України та окремих регіонів свідчать про наявність великої кількості перешкод для її здійснення вітчизняними суб'єктами господарювання. В умовах значних політичних та економічних трансформацій все більшого значення набуває економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств як важливий чинник забезпечення стабільної діяльності та розвитку підприємства, а також як необхідний елемент їх господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств, зокрема сфери зовнішньої торгівлі, висвітлені в працях багатьох науковців. Серед них варто виділити роботи В.М. Гейця [6], Д.Ю. Венцовського [3], Є.М. Рудніченка [7]. Проте, і сьогодні досить актуальним залишається вивчення ЗЕД підприємств в умовах постійних трансформацій зовнішнього середовища.

Метою даної роботи є аналіз сучасних тенденцій зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання, зокрема підприємств Хмельницької області, в умовах економічних та політичних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Останні роки в Україні спостерігаються суттєві трансформаційні процеси, які торкнулися усіх сфер соціально-економічного життя країни та стали справжнім викликом для економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання. Зміна геополітичного курсу держави стала рушієм подальших змін суспільного життя, а також охарактеризувала тенденції зовнішньоекономічної діяльності України на наступні декілька років. Сьогодні очевидними є трансформації в структурі зовнішньої торгівлі практично за всіма параметрами. Так, наприклад, досить важкими виявилися зміни у сфері зовнішньоторговельного співробітництва. Вітчизняні суб'єкти господарювання в умовах пошуку нових ринків змушені прикладати максимум зусиль, щоб не лише розширити коло зовнішніх споживачів власної продукції, а й просто втримати вже існуючих. Погіршення відносин (а подекуди повне їх припинення) з традиційними торговельними партнерами призвело до втрати вітчизняними підприємствами головних ринків збуту власної продукції. Крім того, більшість підприємств виявилися неготовими до швидкої переорієнтації власної діяльності відповідно до вимог нових ринків.

Протягом 2012–2016 рр. значно зменшилася частка ринку Російської Федерації (а також країн СНД) в структурі вітчизняного експорту. Це, звичайно, несе значні загрози економічній безпеці і окремих підприємств, і окремих галузей, експорт яких був спрямований, головним чином, на ринок РФ. Частка російського ринку в загальному експорті скоротилася більше, ніж удвічі: у 2012 р. вона становила 25,6% від загального експорту, а в 2016 р. – 8,5%. Натомість можна спостерігати збільшення поставок продукції

вітчизняних підприємств на ринки ЄС. В 2012 році частка експорту на європейські ринки становила 24,5% від загального експорту, а у 2016 р. – більше як 40% [1]. На рис. 1 зображено динаміку експорту товарів до країн світу.

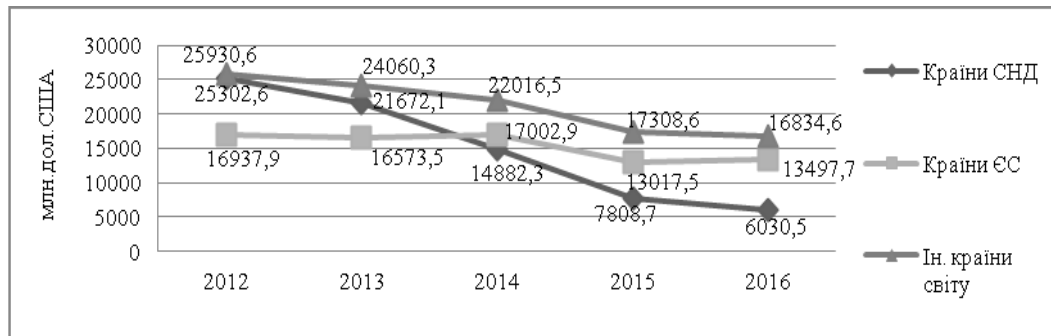

Рис. 1. Динаміка експорту товарів до країн світу [1]

Як видно з рис. 1, експорт вітчизняних товарів на перспективні європейські ринки за 2015 р. значно зменшився порівняно з 2014 р. Причинами цього стало падіння рівня промислового виробництва, низька конкурентоспроможність вітчизняних товарів, а також низькі темпи адаптації ЗЕД підприємств та національного законодавства в сфері зовнішньої торгівлі до вимог ринку. Однак, за минулий рік відновилась позитивна тенденція до збільшення поставок. Так, експорт товарів до ЄС в 2016р. збільшився на 3,7% проти 2015 р. і становив 37,1% від загального обсягу експорту товарів.

Протягом минулого року зовнішньоторговельні операції проводилися із партнерами з 226 країн світу. Основні зовнішньоторговельні країни-партнери України за аналізований період наведені в таблиці 1 [2].

Таблиця 1

**Частка зовнішньої торгівлі товарами та послугами з основними торговими партнерами за 2016 р.
(у % до загального обсягу ЗТ)**

Зовнішня торгівля товарами та послугами							
Експорт товарів (у % до загального обсягу)		Імпорт товарів (у % до загального обсягу)		Експорт послуг (у % до загального обсягу)		Імпорт послуг (у % до загального обсягу)	
Країна	Обсяг	Країна	Обсяг	Країна	Обсяг	Країна	Обсяг
Російська Федерація	9,9	Російська Федерація	13,1	Російська Федерація	32,1	Російська Федерація	9,4
Єгипет	6,2	Китай	11,9	Швейцарія	6,9	США	12,8
Польща	6,1	Німеччина	11,0	США	6,8	Вел. Брит.	10,3
Туреччина	5,6	Білорусь	7,1	Німеччина	5,0	Німеччина	6,3
Італія	5,3	Польща	6,9	Вел. Брит.	4,7	Туреччина	4,9

Протягом 2012–2016 рр. спостерігається також зміна товарної структури зовнішньої торгівлі. Зокрема, в товарній структурі експорту зменшилась частка продукції вугільної, металургійної, хімічної промисловості, а також машинобудування, які займали значну частку вітчизняного експорту та національного доходу. Дані групи товарів традиційно експортувалися на ринки РФ. До 2012 р. на них припадало майже 85% експорту на російський ринок [3]. Причиною скорочення експортних поставок на даний ринок є зовнішні для вітчизняних підприємств фактори, а саме: розгортання сусідньою державою військового конфлікту на Сході України (де зосередженні підприємства, головним чином, вугільної, машинобудівної, хімічної та металургійної промисловості, та 80% з яких частково або повністю зупинили свою діяльність), а також розгортання торговельної війни, результатом чого стало обмеження доступу українським експортерам до внутрішнього російського ринку.

Не можна не погодитися з автором Венцовським Д.Ю. [3, с.58] в тому, що зміни в товарній структурі експорту за рівнем технологічності є небезпечним викликом для економічної безпеки і підприємства, і держави в цілому. Починаючи з 2014 р. частка низькотехнологічних товарів в структурі експорту України зросла до 26%, в той час, як частка високотехнологічної та середньотехнологічної продукції в сумі склала трохи більше 19%.

2014 р. став переломним моментом, за словами автора [3, с.59], для зовнішньоторговельної спеціалізації вітчизняного експорту. Продовольчі товари та сільськогосподарська сировина вперше перевищили недорогоцінні метали за часткою у загальному експорті (частка збільшилась до 30,1%). Сьогодні Україна є одним із лідерів з постачання на світовий ринок соняшникової олії, кукурудзи, ячменю, пшениці, субпродуктів з курятини. Українські експортери успішно закріплюють позиції на ринках Китаю,

Ізраїлю, Єгипту, інших країн Азії та Перської затоки. Вітчизняна сільськогосподарська продукція постачається в понад 190 країн світу [4, с.348].

За останні роки чітко спостерігається спад зовнішньоторговельної активності вітчизняних суб'єктів господарювання, що показано на рис. 2.

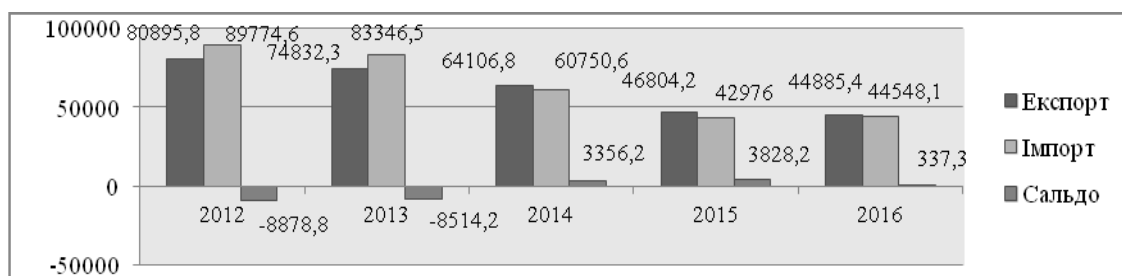

Рис. 2. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами та послугами, млн дол. США [1]

Дані з рис. 2 свідчать про встановлення позитивного сальдо зовнішньоторговельного балансу з 2014 р. При загальному скороченні обсягів зовнішньої торгівлі такий показник (позитивне сальдо в 2014 р. становило 3356,2 млн дол. США, в 2015 р. – 3828,2 млн дол. США, в 2016 р. – 337,3 млн дол. США) став можливим завдяки тому, що скорочення імпорту за відповідні роки відбувалося більш високими темпами, ніж скорочення експорту, а також завдяки зовнішній торгівлі послугами, сальдо якої дорівнювало 4326,7 млн дол. США.

Основу товарної структури українського експорту, за даними Державної служби статистики України [1], за останній рік склали наступні товарні групи: недорогочінні метали та вироби з них – 22,9%, з них – чорні метали складають 19,9%; продукти рослинного походження – 22,3%, з яких – зернові культури – 16,7%; жири та олії тваринного або рослинного походження – 10,9%. Товарну структуру імпорту визначали такі товарні групи, як мінеральні продукти – 21,6%, з яких – палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки – 20,0%; машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання – 20,1%, з них – засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби складають 7,5%; продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – 14,3%. Зниження загальних показників імпорту товарів та послуг, за аналізований період було спричинено, головним чином, глибокою рецесією виробництва та низькою купівельною спроможністю населення через зниження реальних доходів.

Трансформаційні процеси, які визначили напрямки зовнішньоекономічної діяльності України, вплинули на ЗЕД всіх, без виключення, регіонів. Сьогодні частка Хмельницької області в загальному обсязі експорту та імпорту товарів становить по 0,6%, а в експорті та імпорті послуг – по 0,9% та 0,8% відповідно. Статистичні дані свідчать про значні коливання сальдо зовнішньої торгівлі товарами та сальдо зовнішньої торгівлі послугами протягом останніх п'яти років (рис. 3). Позитивна тенденція спостерігалася лише протягом 2014-2015 рр. Також протягом аналізованого періоду позитивною тенденцією залишалось збільшення експортних поставок регіону на ринки країн Європейського Союзу. Так, обсяг експорту товарів до країн ЄС в 2016р. становив 154,1 млн дол. США, або 49,0% від загального обсягу експорту регіону, а обсяг експорту послуг становив 17,8 млн дол. США, або 92,6% від загального обсягу експорту. Імпорт товарів з країн ЄС становив 167,9 млн дол. США, або 51,6% від загального обсягу імпорту регіону [5]. В свою чергу, часта країн СНД в загальному обсязі експорту-імпорту товарів регіону становила по 21,4% та 12,0% відповідно, в загальному обсязі експорту-імпорту послуг – по 0,2% [1].

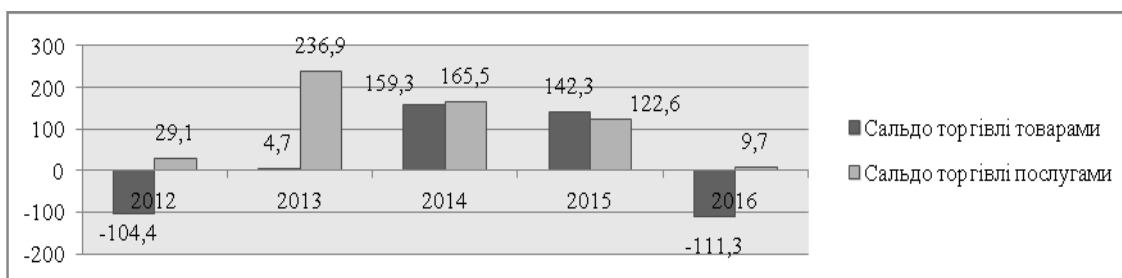

Рис. 3. Динаміка сальдо торгівлі товарами та послугами Хмельницької області, млн дол. США [5]

Зовнішньоторговельні операції у Хмельницькій області проводилися із партнерами з 99 країн світу. Серед країн ЄС найвагоміші експортно-імпортні поставки проводилися з Німеччиною та Польщею, серед інших країн – з Російською Федерацією, Туреччиною та Білорусією.

В товарній структурі зовнішньої торгівлі регіону також відбулись значні зміни, пов'язані із втратою

традиційних ринків Російської Федерації та країн СНД. Так, за відповідні роки значно зменшились, а подекуди зовсім зупинились, поставки таких товарів виробничо-технічного призначення, як трансформатори, запасні частини до автомобілів та тракторів, засоби автоматизації, металообробний інструмент, ковальсько-пресові машини тощо. За 2016р. в структурі експорту товарів переважали такі товарні групи: продукти рослинного походження – 31,7% від загального обсягу; машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання – 17,8%; текстильні матеріали та текстильні вироби – 6,0%. В товарній структурі імпорту перевага належить таким товарам: полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них – 20,6%; машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання – 31,1%; засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби – 10,9%.

В структурі експорту послуг Хмельницької області в 2016 р. переважали послуги з переробки матеріальних ресурсів, частка яких в загальному обсязі експорту послуг складала 55,4%, а також транспортні послуги, які склали 39,3%. Структуру імпорту послуг визначали ділові послуги – 39,7% та послуги, пов'язані з подорожами – 18,2% [5].

Аналіз ЗЕД вітчизняних підприємств в цілому та підприємств Хмельницької області, зокрема, свідчить про наявність значних перешкод та викликів для її здійснення. Узагальнюючи основні проблеми, необхідно виділити ті, що чинять найбільш негативний вплив на здійснення та розвиток ЗЕД вітчизняними підприємствами, а також несуть загрози економічній безпеці ЗЕД підприємств. На нашу думку, до таких проблем варто віднести:

1. Ведення та ескалація бойових дій на Сході України і, як результат, припинення діяльності підприємств машинобудівної, вугільної, металургійної та хімічної промисловості, частка яких була досить значною в загальному обсязі вітчизняного експорту. Більш того, згорання діяльності даними підприємствами спричинили сповільнення виробництва залежних від даних галузей підприємств.

2. Незбалансованість структури зовнішньої торгівлі. Низький експортний потенціал України зумовлений в основному концентрацією зовнішньої торгівлі на традиційній вітчизняній продукції. В той час, як світовий ринок характеризується збільшенням торгівлі високотехнологічною продукцією, наша держава, попри високий ресурсний потенціал та досить розвинену промислову базу, так і залишається постачальником сировинної та низькотехнологічної продукції. Це є небезпечним фактором, оскільки така спеціалізація ставить в залежність від коливань цінової політики світових ринків не лише окремих вітчизняних експортерів, а й цілі галузі.

3. Обмеженість вітчизняних підприємств у виробничих ресурсах, висока енергозалежність та значна технологічна відсталість виробничо-промислового комплексу стоять на заваді не лише розвитку експортного потенціалу країни та розвитку конкурентоспроможного ринкового середовища, а й загрожують економічній безпеці підприємств та економічній безпеці країни в цілому. Більш того, дані фактори впливають на здатність підприємств адаптуватися до високих вимог та стандартів європейського ринку.

4. Відсутність чіткої державної політики в сфері реалізації євроінтеграційного курсу. Сьогодні головними причинами низьких темпів виходу вітчизняних підприємств на ринок ЄС є значна відмінність в нормах, стандартах та регламентах європейського та українського законодавства в сфері виробництва та зовнішньої торгівлі. На думку автора [6, с.85], до основних причин варто також віднести недосконале організаційне та інституційне забезпечення процесу гармонізації в Україні, недостатня поінформованість окремих товаровиробників і галузевих асоціацій про правила та процедури системи технічного регулювання ЄС, а також відсутність стимулів до застосування принципів добровільності в розробленні та дотриманні вимог. Сьогодні на державному рівні повинні створюватися всі умови для поглиблення зовнішньоекономічного співробітництва з країнами-членами ЄС та реалізації національних інтересів в сфері зовнішньої торгівлі.

Зважаючи на зазначені чинники та основні зміни зовнішньополітичного та економічного курсу держави, особливої актуальності набуває питання забезпечення економічної безпеки ЗЕД підприємств, яке розглядається науковцями як процес передбачення, виявлення наявних та потенційних загроз, процес постійного моніторингу зовнішнього середовища та прийняття відповідних управлінських рішень щодо здійснення кожного етапу зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Економічна безпека підприємства досягається саме шляхом гармонізації взаємовідносин із суб'єктами зовнішнього впливу та оптимізації внутрішньосистемних процесів і дозволяє за рахунок адаптації функціонувати та розвиватися підприємству в умовах об'єктивно існуючих невизначеностей, загроз та ризиків [7, с.13].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз ЗЕД вітчизняних підприємств, зокрема зовнішньої торгівлі, виявив значні диспропорції в її структурі. Зниження зовнішньоторговельної активності вітчизняних суб'єктів господарювання та значні коливання сальдо зовнішньоторговельного балансу свідчать про залежність вітчизняного експорту від ресурсного потенціалу країни, від коливань кон'юнктури світових ринків та від поведінки зовнішньоторговельних партнерів. Характер наявних перешкод для здійснення ЗЕД показує неспроможність як і вітчизняних суб'єктів господарювання, так і держави адекватно реагувати та усувати існуючі внутрішні та зовнішні загрози та виклики, що, як правило, негативно позначається на економічній безпеці підприємства та держави в цілому.

Література

1. Дані державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Соціально-економічне становище України за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/soc_ek/2016/publ_2016_u.html.
3. Венцковський Д.Ю. Зовнішньоекономічна безпека України: стан та напрями забезпечення / Д.Ю. Венцковський // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 3(36). – С. 56–63.
4. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році : аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2016. – 688 с.
5. Дані державної служби статистики / Головне управління статистики у Хмельницькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm>.
6. Геєць В.М. Динаміка процесів європеїзації у сфері економіки України: рік перший / В.М. Геєць // Стратегічна панорама. – 2016. – № 1. – С. 77–88.
7. Рудніченко Є. М. Оцінювання та моделювання впливу суб'єктів митного регулювання на систему економічної безпеки підприємства : [монографія] / Є. М. Рудніченко. – Луганськ : Промдрук, 2014. – 389 с.

Надійшла 19.03.2017; рецензент: д. е. н. Рудніченко Є. М.